

УДК 903.02

Р.Р. Баран, Н.Д. Олійник

## ЛІТОПИС ГОНЧАРНОГО ВИРОБНИЦТВА СТАРОДАВНЬОЇ КОЛОМІЇ

*На прикладі археологічної збірки і колекції художньої кераміки Національного музею Гуцульщини та Покуття ім. Й.Кобринського подається коротка історична довідка зародження стародавнього ремесла, характеристика художньо-стильових особливостей розпису творів коломиїської кераміки. Акцентується увага на ролі Коломиїської гончарної школи, її випускників, подається коротка інформація про сучасних майстрів і продовження ними традицій народного гончарства м. Коломиї.*

**Ключові слова:** гончарство, археологія, художні особливості розпису, школа, традиція, майстри.

*На примере археологического сборника и коллекции художественной керамики Национального музея Гуцульщины и Покуття им. И.Кобринского дается краткая историческая справка зарождения древнего ремесла, характеристика художественно-стилевых особенностей росписи произведений коломиїской керамики. Акцентируется внимание на роли Коломиїской гончарной школы, ее выпускников, дается краткая информация о современных мастерах и продолжении ими традиций народного гончарства г. Коломыя.*

**Ключевые слова:** гончарство, археология, художественные особенности росписи, школа, традиция, мастера.

*On the example of the archaeological collections and the collections of the National Museum of Hutsulshchyna and Pokuttya folk art named J.Kobrynskyi gives a brief history of the ancient craft of origin, characteristics of artistic and stylistic peculiarities of painting works ceramics of Kolomyia. Attention is focused on the role of Kolomyia pottery school and its graduates, a summary of the modern masters and continue their tradition of folk pottery Kolomyia.*

**Key words:** pottery, archeology, art features paintings, school, tradition, master.

Кераміка є неоціненним помічником у вивченні стародавньої історії. На відміну від дерева, тканини, кістки, паперу, випалена глина не боїться вогню, вологи, атмосферних впливів. На протигагу золоту, сріблу та іншим металам, випалену глину не можна переплавити. Ось чому давніх керамічних виробів археологи знаходять набагато більше, ніж виконаних з інших матеріалів.

Метою пропонованої статті є дослідження етногенези гончарного промислу на Коломиїщині (Івано-Франківщина, історико-етнографічний район Покуття) та комплексний аналіз археологічних матеріалів, виявлених при розкопках на даній території. У контексті цього дослідження перш за все було проаналізовано праці попередників з питань територіального становлення цієї місцевості.

Виняткове значення для вивчення цього питання має «Опис України» (1650) французького інженера Гійома Левассера де Боплана та його карта «Покуття». Саме Боплан був одним з тих, що найбільше посприяв популяризації України у Європі. Він дослівно говорив, що «Україна простягається від границь Московії до границь Пенсільванії і поділена на кілька провінцій Польщі» (теперішня Галичина) [21, с. 21]. Звідки ж походить сама назва Покуття? Перша письмова згадка відноситься до 1395 року. Вона згадується в чолобитній грамоті молдавського воєводи Стефана польському королеві Казимирові «...за позику 3 тис. золотих молдавський воєвода Петро держить Покутську землю» [11, с. 33]. Ця назва і позначена на карті Г.Л. де Боплана.

Історичне Покуття представлене низкою фактів, які засвідчують його приналежність до Галицького (з 1199 р. – Галицько-Волинського князівства) [18, с. 69]. Прикарпаття було південно-західною прикордонною частиною давньоруської держави. Її кордони проходили по ріці Прут і горах Карпатах. В економіці Київської Русі та князівств періоду феодальної роздробленості важливу роль відігравали солеварні промисли. Одним з головних районів видобування солі в київській Русі було Прикарпаття. Саме цього регіону стосуються всі найдавніші згадки про солеваріння в давньоруських писемних пам'ятках.

Галицько-Волинський літопис подає важливі відомості про велике економічне і політичне значення соляних промислів на Коломиїщині. Про територію сучасного міста Коломиї у літописі написано, що князь Данило Романович послав до Галича в 1241 р. стольника Якова з дорученням: «Коломиїскую соль отлучите на мя» [16, с. 399]. Прибутки з коломиїської солі мали йти на утримання «окружників» (пішої дружини).

На Попрутській оборонній лінії стояли чотири головні міста-фортеці: Чернівецька, Снятинська, Олешківська та Коломиїська, які у середньовічні часи охороняли дані землі від різних завойовників,

і як вважають археологи, були побудовані в середині XII століття. По різному складалась доля давніх міст. Деякі стоять і зараз, а слід інших ще не знайдено археологами.

Києворуський період керамічного виробництва Покуття представлений знахідками в столиці Галицько-Волинського князівства – Галичі, про який перша письмова згадка датується 1138 роком. Його дослідниками і відкривачами були Я.Пастернак та І.Захарієвич [15, с. 31–33]. Наявні знахідки довели, що Галич (відстань від Коломиї – 90 км) був провідним, культурним та торговим центром краю, мав високорозвинені ремесла, зокрема гончарне. Майстри створювали не лише посуд, а й облицювальні плитки – теракотові та полив'яні, гладкі й рельєфні.

Територія Коломиї досить багата археологічними пам'ятками. Але історія їх досліджень почалася лише з 20-х рр. XX ст. Про життя людей старовинного покутського міста Коломиї, що належить до найдавніших галицьких міст, ми довідуємося із археологічних розвідок і тих матеріалів, які були виявлені на території міста та його околиць. Під час обстежень території с. Грушева на горі Корнів в 1934 – 1936 рр. археологом та істориком М.Клапчуком і відомим українським археологом Я.Пастернаком було зібрано значну кількість фрагментів стародавньої кераміки та кам'яних знарядь. Ініціатором та сподвижником даних розкопок був Володимир Кобринський – колишній директор Українського народного музею «Гуцульщина» ім. Й.Кобринського в Коломиї (тепер – НМНМГП) [1]. Виявлені знахідки підтверджували наявність на цій території слідів трипільських поселень (2,5–2,0 тис. р. до Р.Х.) і згодом були передані до музею «Гуцульщина» в Коломию. Сліди життя людини на території Печеніжина також відносяться до праісторичних часів. Розкопки в урочищі «Під замком» (1950-і рр.) та «Заверх» виявили також поселення трипільської культури, яке датується 3 – 4 тис. до н.е. [8, с. 19].

Археологічна збірка музею НМНМГП ім. Й.Кобринського нараховує близько 300 керамічних різноманітних зразків. Найдавнішими є вироби побутової кераміки, що належать до пізньотрипільського періоду (2100–1700 рр. до Р.Х.), де вагоме місце посідають три ліплені теракотові фігурки: скульптурні зображення жінки і баранчика (рис 1), знайдені на горі Корнів біля с. Грушева. Такі фігурки в давні часи використовувалися для різних ритуалів та несли охоронну функцію. Також зберігаються круглі глиняні прясельця-грузила для веретена, які є доказом того, що трипільці займалися ткацтвом та прядінням.

Із 1500 археологічних пам'яток, виявлених сьогодні на Прикарпатті, 70 – належать періоду культури карпатських курганів, датованих II – VI ст. нашої ери. Найбільше їх знаходяться на Коломиї та околицях Печеніжина. При розкопках у цих поселеннях знайдено сільськогосподарські знаряддя праці, фрагменти залізних мотик і серпів, жорновий камінь, зерна пшениці, жита, вівса, що свідчить про осіле життя прадавніх мешканців Коломиї [7, с. 19–37]. Біля Печеніжина у 1972–1973 рр. в урочищі «Царина» проводили розкопки два науковці: ст. науковий співробітник інституту археології АН України, київський археолог Лариса Вакулєнко та львівський професор Маркіян Смішко. Ними були розкопані гончарні майстерні, господарська споруда, наземне вогнище та житло, орієнтоване за сторонами світу. На долівці житла знайдено уламки ліпного і кружального посуду. Подібний посуд та миска були знайдені після розчищення господарської ями [5, с. 16–22]. Випал гончарної продукції проводився у печах двоярусної конструкції, що мали нижню камеру – топку і верхню – для випалювання посуду [6, с. 56–57].

У археологічній колекції нашого музею серед виявленого матеріалу вагоме місце займає кераміка, переважно у вигляді фрагментів. Основна маса цих уламків належала опуклобоким горщикам з вигнутими вінцями, декорованих хвилястим, лінійним та точковим зображенням на бічних сторонах. Крім того, є багато інших видів посуду: мисочок з широкими краями, кулястих банок, черпаків, кухликів, покришок та ін. Всі фрагменти посуду можна поділити на дві групи:

1. Товстостінні широкогорлі горщики, виготовлені на ручному гончарному крузі з глини, перемішаної з домішками крупнозернистого піску. Боки горщиків слабо опуклі, а вінця вигнуті назовні і косо зрізані, дно рівне. Поверхня їх шершава, коричнево-сірого кольору, випал нерівномірний. Бічну поверхню виробів покриває поглиблений прямолінійний або зубчатий хвилястий орнамент. Зустрічається орнамент, виконаний гребінцевим знаряддям з одним, трьома, чотирма зубцями. Таку групу посуду можна датувати IX – X ст.

2. Посуд, переважно горщики, тонкостінні, виготовлені з глини, перемішаної з дрібнозернистим піском з поверхнею майже гладкою. Випал їх добрий, колір темно-сірий, жовтуватий і попелястий. Цих фрагментів кераміки дуже багато, виразно переважає кружальна, що свідчить про розвинуте гончарське ремесло. Форма горщиків помірковано опуклобока, шийка коротка, вінця цієї групи дуже вигнуті, профільовані, з вигнутим назовні краєм. Вигнуті назовні вінця мають край опукло

сформований, косо або горизонтально зрізаний. Іноді бічну поверхню посудин прикрашено поглибленим паралельним лінійним або хвилястим орнаментом. Крім горщиків зустрічаються і невеликі миски. Цей керамічний матеріал можна датувати XI – XIII ст.

Ще сьогодні у центрі міста можна побачити залишки оборонних валів, розташованих на місці колишнього коломийського замку, а також збереглися деякі старі назви вулиць: «Замкова» або «Замчище», «Валова», «Гетьманська».

Івано-франківським археологом Богданом Томенчуком в 1970, 1974 і 1977 рр. проводилися розкопки та обстеження окремих місць на території міста Коломиї: територія церкви св. Михайла, центр – вул. М.Лермонтова (колишня І.Берковича), вул. М.Грушевського (колишня Я.Собеського), поблизу ЗОШ №1 – вул. А.Міцкевича (колишня Лілова) і околиць (села Голосків, Корнів, Дебеславці, Грушів Коломийського району). Згідно його підсумкових звітів було виявлено, що на території Коломиї існували археологічні пам'ятки різних культур: шнурової кераміки – бронзової доби, трипільської культури, культури карпатських курганів, ранніх слов'ян, Давньої Русі -України. Більшість речового матеріалу археологом було передано на зберігання в НМНМГП [9, с. 12–13].

Рідкісною знахідкою цих розкопок, яка не має аналогів, є фрагмент (1/4 частина) плоского, декоративного тареля (медальйона) діаметром 40 см, товщиною 1 см з вигнутими догори вінцями, прикрашеного рельєфним орнаментом і покритого зеленою поливою (рис. 2). Виріб виконаний з глини, з домішками дрібнозернистого піску, ручним способом, при допомозі дерев'яного штампа.

Таріль, світського характеру, декорований примітивним рельєфним фігурним орнаментом, який зображує частину сюжетної сцени: багатий боярин або воїн з короткою бородою у шапці з перами. Праву руку він тримає на поясі, а у лівій руці алебарду – бойову сокиру із скошеним лезом в бік довгого держака. Алебарди, як різновид древкової холодної зброї поліфункціонального призначення, були у вжитку в Київській Русі з X століття, зберігаючи до XVIII ст. функцію зброї палацової охорони, замкової і міської варті, а також парадної зброї [12]. Тому можна припустити, що орнаментований декоративний таріль-медальйон міг прикрашати покої замку управителя «Коломийської солі» – гордого і багатого боярина Доброслава часів князювання Данила Галицького [17, ст. 399]. Сюжетна композиція тареля доповнена рослинним орнаментом і опоясана широкою коловою смугою, декорованою паралельними рисками.

На думку доцента кафедри етнології і археології інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника Б.Томенчука цей виріб можливо датувати кін. XII – поч. XIII ст. Саме на цей час припадає розквіт культури давньоруських міст Галицько-Волинської землі. Інтенсивно розвивалося ремесло і торгівля. Будувалися численні монументальні споруди, розширювалися економічні та культурні зв'язки з іншими давньоруськими землями [14, с. 92–107].

Міські гончарі того часу вже мали великий досвід в орнаментативній зворотній стороні скіфських дзеркал [22, с. 48] (центральносиметрична композиція) та фігуративного зображення. Після великої монголо-татарської навали (1239–1240), що завдала страшної руїни стародавнім містам, цей досвід був втрачений майстрами на деякий час. Починаючи з кінця XIII ст. гончарне мистецтво почало інтенсивно відроджуватися. Пластичні вирішення стають об'ємнішими, закругляються, набувають вигляду паралельних валиків. У виконанні зображень більш виразно проступають реалістичні риси обличчя [23, с. 49–50]. Подібний декор можна було побачити на свинцевих вислих печатках, що були знайдені при розкопках древнього Галича, і які були характерними для світської та духовної знаті [20, с. 23]. Згідно висновків відомих дослідників старожитностей М.П.Лихачова, Б.О.Рибаківа, Ф.П.Філіна та інших [13], орнамент на вислих печатках ніс певне смислове навантаження, що є характерним і для даного керамічного виробу. Вищезгаданий фрагмент тареля є свідченням високорозвинутого керамічного ремесла в даній місцевості.

Коломийське слов'янське городище знаходилося в центрі солеварного виробництва на лівому березі ріки Прут, де проходив великий торговельний шлях, відомий як Берладський. Він з'єднував цей край з північними провінціями Римської імперії – Дакією, а на сході з племенами уличів, білих хорватів, тиверців.

Поступово, завдяки розвитку ремесел, торгівлі, а особливо перевозу солі із Гуцульщини та Покуття на Поділля та Наддніпрянщину, це поселення у IX–XII ст. переросло у град, що отримав назву Коломия і був відомий «Коломийською сіллю» [10, с. 16]. Численні факти та події вказували і на те, що Коломия вже в той час була значним виробничим та культурно-торгівельним осередком. Це значною мірою визначало характер і стиль народного художнього виробництва цього регіону України і, зокрема, мистецтва місцевих ремісників – гончарів.

Традиції гончарства, закладені нашими предками, ніколи не переривалися. Цьому сприяли як постійна потреба у випаленому глиняному посуді, так і наявність покладів високоякісної пластичної глини, досить рівномірно розмішених на просторах на північ від Карпат, отже, на Покутському підгір'ї.

Про розвиток гончарного ремесла давньої Коломиї в період польської окупації (1349–1772) писав польський дослідник Леопольд Вайгель у своїй праці «Нарис про місто Коломию» (Wajgl L. Rys miasta Kołomyja, 1877). Він наводив дані люстрацій, проведених в Коломиї з 1572 по 1627 рр., які засвідчили, що у 1572 р. у місті працювало 10 гончарів, у 1595 – 12 [2, с. 30], а у 1627 р. – сім гончарів, які платили місту щоквартальний податок – 15 грошів [3, с. 16–18].

Коломийські гончарі виготовляли домашній посуд, який у період середньовіччя і нового часу збували на торгах, ярмарках, розвозили по території Покуття, Поділля і Буковини. Майстри, виконуючи феодалну повинність, віддавали частину горщиків до Коломийського замку, ставили печі, виготовляли кахлі й оздоблювали ними печі в будинках міської знаті.

У Коломиї вже в 1661 році існував гончарний цех, який був затверджений королівським актом, виданим королем Яном Казимиром, а 20 червня 1666 року було прийнято статут цеху, та надано йому відповідні привілеї [4, ст. 38–43].

Добрі гончарні глини, як і успадкування традицій прадавнього хліборобського населення, сприяли вдосконаленню технології виробництва та орнаментики, пов'язаної з художнім осмисленням народних майстрів.

Коломийські гончарі розвинули і застосовували такі оригінальні техніки підполивного розпису: ріжкування (або накапування) – без наступного розтягування, затікання (фляндрування) – коли накладені на рідку обливку кольорові акценти зазнавали розтягування, надаючи ускладненого, витонченого декоративного завершення. Малюнки на коломийських виробках створювалися стилізованими рослинно-геометричними мотивами, утвореними крапками, колами, коловими хвилястими лініями, меандрами на чіткому контрасті коричневої і зеленої полив на білому фоні або білої і зеленої – на коричневому. Такі орнаменти несли певні символічні навантаження: стилізоване «дерево життя», сонячні та громові знаки, різноманітні форми хрестів, вода тощо.

У кінці XIX ст. (австро-угорський період) коломийське гончарство занепадає. Певною мірою ситуацію врятувало відкриття в Коломиї у 1876 році гончарної школи [25, с. 328], яка проіснувала 38 років і була закрита у зв'язку з подіями Першої світової війни [24, с. 2]. Завдання цього фахового навчального закладу полягало у продовженні плекання народних традицій Покуття та Гуцульщини, зокрема відомого косівського майстра О. Бахматюка (1820 – 1882).

Коломийська гончарна школа була важливим осередком виготовлення різноманітного асортименту декоративної кераміки: вази, свічники, тарелі, плитки, кахлі, скульптурки, архітектурні панно тощо. Деякі з випускників школи працювали на теренах Галичини, а деякі виїхали в центральні та східні райони України, де зробили значний внесок у розвиток української художньої кераміки, продовжуючи коломийські гончарні традиції у своїх творах [19, с. 154].

Події I та II світових воєн дещо призупинили міське гончарне виробництво. Працювали тільки окремі майстерні.

Керамологічна збірка коломийської художньої кераміки Національного музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й.Кобринського нараховує понад тисячу творів і представлена виробами відомих і невідомих народних майстрів, творами випускників Коломийської гончарної школи та творами сучасних мистців.

У даний час в Коломиї продовжують традиції народного гончарства такі майстри: Заслужений майстер народної творчості України Н.Никорович-Кахнікевич (фото 1), її син С.Никорович (фото 2), сестра М. Кахнікевич (фото 3) та професійний майстер, член Національної спілки народних майстрів – М. Лобурак (фото 4).

Україна цікава світу тим, що ще зберігає народне мистецтво на своїх теренах, а гончарство є одним з найбільш образотворчих видів народного мистецтва. На прикладі виявленого археологами керамічного матеріалу, давніх письмових джерел та багатій збірці художньої кераміки Коломийського музею, можна отримати неоціненні відомості про минуле та сучасне життя людей на території Коломийщини. Керамічні вироби дали уявлення про її господарський та соціальний устрій, допомогли відтворити картину торгівельних зв'язків, показали рівень технічних досягнень та культури. Такий багатий матеріал свідчить про те, що Коломия була і залишається відомим культурно-освітнім та гончарним центром Галичини.

Однак, виявлені археологічні знахідки на території Коломиї та околиць лише частково дають нам відомості про праісторію міста. На жаль, ці пам'ятки стаціонарно не розкопувалися і не

досліджувалися вченими-археологами на відповідному рівні, у зв'язку з нестабільними соціально-економічними умовами в країні. Хотілося б, щоб студенти-археологи, історики, науковці, краєзнавці мали більше умов та можливостей для дослідження і вивчення давніх поселень наших предків та оборонних споруд, зокрема решток земляного валу у центрі міста.



Рис.1



Рис.2



Рис.3



Рис.4



Н.В.Никорович-Калісієвич - Заслужений майстер народної творчості України  
фото 1. Засл.майстер народної творчості України Н.Никорович у своїй майстерні



фото 2  
фото 2. Народний майстер С.Никорович у своїй майстерні



фото 3  
фото 3. Член НСНМ України М.Кахнікевич у своїй майстерні



фото 4  
фото 4. Член НСНМ України М.Лобурак на фоні своїх робіт

#### Джерела та література

1. Архіви музею НМНМГП.
2. Вайгель Л. Нарис про місто Коломию / Перекл. з польської М. Васильчука, М.Кочержук. – Коломия: Вік, 2008. – С. 30.
3. Там само. – С. 16□18.

4. Там само. – С. 38–43.
5. Вакуленко Л. Пам'ятки Підгір'я українських Карпат першої половини I тисячоліття н.е. / Лариса Вакуленко. – 1977. – С. 16–22.
6. Там само. – С. 56–57.
7. Васильчук М. Труди і дні Леопольда Вайгеля / Микола Васильчук // Народний Дім. Науково-теоретичний журнал Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й.Кобринського. – Коломия, 1994. – Кн. 6. – С. 19–37.
8. Грабовецький В.. Нариси історії Прикарпаття з найдавніших часів до кінця XV ст. Т. I / Володимир Грабовецький. – Івано-Франківськ, 1992. – С. 19.
9. Грабовецький В. Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку XX ст. / Володимир Грабовецький. – Коломия: Вид. «Вік», 1996. – С. 12–13.
10. Грабовецький В. Історія Коломиї. З найдавніших часів до початку XX ст. / Володимир Грабовецький. – Коломия: Вид. «Вік», 1996. – С. 16.
11. З історії західноукраїнських земель. Вип.2. – К., 1957. С. 33.
12. [Електронний ресурс] Режим доступу: [http://www.lnu.ua/faculty/geology/phis\\_geo/Fourman/Bartky/Sokyru\\_nations.htm](http://www.lnu.ua/faculty/geology/phis_geo/Fourman/Bartky/Sokyru_nations.htm).
13. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://histans.com/JournALL/journal/1991/3/5.pdf>.
14. Исаевич Я.Д. Культура Галицко-Волынской Руси / Ярослав Исаевич. // – Вопросы истории. – 1973. – № 1. – С. 92–107.
15. Лашук Юрій. Покутська кераміка. // Вид. «Українське народознавство». – Опішне, Полтавщина, 1998, с. 31–33.
16. Літопис Руський. Боротьба за Галицьку землю, 1240–1241. – К.: Вид. «Дніпро», 1989. – С. 399.
17. Літопис Руський. Боротьба за Галицьку землю, 1240–1241. – К.: Вид. «Дніпро», 1989. – С. 399.
18. Марченко М. Історія української культури / Михайло Марченко. — К.: «Радянська школа», 1961. – С. 69.
19. Нога О. Проект пам'ятника І.Левинському. – Львів: Українські технології, 1997. – С. 154.
20. Ратич О. Древноруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – К.: Вид. Академії наук УРСР, 1957. – С. 23.
21. Січинський В. Чужинці про Україну / Володимир Січинський, – Львів: Вид. «Світ», 1991. – С. 21.
22. Тищенко О. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII–XVIII ст.). – К.: «Либідь», 1992. – С. 48.
23. Там же. – с. 49–50.
24. Bilans usiowań i wyników // Rękodzielnik [Lwów]; 1912. – N 1. – S. 2.
25. Mardyrosiewicz B. Szkoła garncarska w Kołomyi / B. Mardyrosiewicz // Świat [Kraków]. – 1891. – S. 328.

УДК 903.2 (477.82)

Ю.М. Мазурик, О.Д. Остап'юк

### ДЕРЕВООБРОБНЕ РЕМЕСЛО В ЛІТОПИСНОМУ УГРОВСЬКУ

*З археологічних розкопок на городищі XII – XIII ст. - літописного Угровська проаналізовано артефакти, пов'язані з деревообробкою. Інструменти та дерев'яні вироби вказують, що в місті існували різні види деревообробного промислу: теслярство, столярство, ложкарство тощо. Вперше археологічно на теренах Волинської області виявлений давньоруський дерев'яний посуд, виготовлений на токарному верстаті. Ці артефакти суттєво доповнюють джерельну базу деревообробного ремесла цього регіону.*

**Ключові слова:** археологія, історія, етнографія, Волинь, Угровськ, літопис, деревообробне ремесло, теслярство, столярство, ложкарство, токарство, токарний верстат.

*Из археологических раскопок на городище XII – XIII ст. - летописного Угровска проанализированы артефакты, связанные с деревообработкой. Инструменты и деревянные изделия указывают, что в городе существовали разные виды деревообрабатывающего промысла: теслярство, столярство, ложкарство и тому подобное. Впервые археологический на поприщах Волынской области обнаружена древнерусская деревянная посуда, изготовленная на токарном станке. Эти артефакты существенно дополняют базу источников деревообрабатывающего ремесла этого региона.*